

GESCHIEDENIS Stokers en balkenvaarders liepen vroeger rond bij Houtloods 17

Stoffig bouwpakket moet leerschool voor molenmakers worden

Wat ooit een volwaardige houtloods was, ligt nu als stoffig bouwpakket bij een restaurateur. De plannen zijn duidelijk: de loods in ere herstellen, en daarmee ook het ambacht. Wordt de Zaanse geschiedenis nieuw leven ingeblazen met een mbo-opleiding in dit unieke pand?

Ilona Bos
i.bos@medialhuis.nl

Zaandam ■ Tientallen oude houten balken en planken, breed, smal, dik en dun, liggen bij een restauratiebedrijf in Krommenie opgestapeld onder een laagje stof. De meeste zijn lang geleden met een raamzaag op maat gezaagd. Hoelang? Dat is moeilijk te zeggen, maar waarschijnlijk sneden onze voorouders van vier generaties terug de planken op maat. Nu liggen ze hier veilig en droog opgeslagen, met ieder een nummer. Want wat nu een willekeurige stapel lijkt, stond vroeger bekend als Houtloods 17.

Een eeuwenoud bouwpakket dat de geschiedenis vertelt van de vele houtloodsen en -zagerijen uit de Zaanstreek. Een industrie die deze regio toentertijd op de kaart zette, voor werk zorgde en een grote inkomstenbron was. Die rijke geschiedenis blijft niet onopgemerkt door een groep betrokken Zaanse kanters, die in 2012 Stichting De Hemmes Groep oprichtte. Ze maakten een plan om schiereiland de Hemmes, in de wijk 't Kalf, duurzaam te ontwikkelen met onder meer een molencomplex.

Grote houtvraag

Dat complex moet een dubbele functie krijgen. De stichting stelt voor om Houtloods 17 uit het stof te trekken en te herbouwen. Het idee is om in deze loods de mbo-opleiding Technicus Hout en Restauratie, die in 2022 begon met zes studenten, te vestigen. De studenten kunnen vanuit hier werken aan

de herbouw van de (olie)molen De Zaadzaaijer. Maar voordat dit gaat gebeuren, moet Houtloods 17 een monumentale status krijgen. Dat voorstel ligt nu bij de raad.

Het is nu misschien moeilijk voor te stellen, maar ooit draaiden er ongeveer honderdzestig houtzaagmolens in Westzaandam. Het begon omstreeks 1600. Op dat moment was er een enorme vraag naar hout. De bevolking nam toe, de scheepsbouw groeide en er werden steeds meer (industrie) molens en pakhuizen gebouwd. Westzaandam lag op een gunstige plek, dichtbij het open water, waar hout gemakkelijk af- en aangevoerd kon worden.

Natuurlijke vijanden

Zo werd in de 17e eeuw speciaal hiervoor de Nieuwe Vaart, het Wester Kattegat en de Nieuwe Haven aangelegd. Maar de hout-branche kreeg soms ook grote klappen te verduren, zoals toen de scheepsbouw fuseerde. Door de jaren heen fuseerden moleneigenaren en houtkopers, vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw toen de stoommachine zijn opkomst maakte. Uiteindelijk resulteerde dit in zestien Nederlandse houtzaagmolens, waarvan drie in de Zaanstreek.

De houtloodsen waar de eigenaren het gezaagde hout opsloten, kenden een belangrijke functie in het productieproces. Na het kappen moesten boomstammen eerst een tijd lang doorbrengen in het water van de balkenhavens. 'Wachten' tot dat de groeisappen uit de vezels spoelden en deze zoveel mogelijk waren vervangen door water. Waarom? De gevreesde vij-

“Begin 18e eeuw richtte een vrouw, Antje van Eys, een belangrijke houthandel met haar schoonzoon op

anden, welteverstaan houtrot en houtvreter, konden de gewassen zo minder aantasten.

Als het lang genoeg in het water lag, konden de werklieden de stammen verzagen tot planken en vervolgens te drogen leggen. Dat moest geleidelijk gebeuren om krimp-scheuren te voorkomen. Hoe groter het oppervlak, hoe langere tijd het hout nodig had om de goede droogtegraad te bereiken. Hoewel het proces misschien makkelijk klinkt, werden de loodsen op een bepaalde manier gebouwd. De wind mocht geen vrij spel hebben en het gezaagde hout niet in het directe zonlicht liggen.

Scheuren in het hout of kromtrekken lag altijd op de loer. Vandaar dat de loodsen vaak grote overstekken hadden om het hout te beschermen tegen de vele ontberingen. Precies dat is ook terug te zien in het ontwerp van Houtloods

'Molenaarserf op de Hemmes', met molen de Zaadzaaijer en de tiny houses.

IMPRESSIE GEMEENTE ZAAANSTAD

“Ook dit bedrijf ontkwam niet aan de zwarte bladzijde van de Zaanse geschiedenis: branden in houtzagerijen

17. Een loods die waarschijnlijk rond de 19e eeuw - in het stoomtijdperk - is gebouwd door Jacob Boerendans. Het precieze jaar is nog niet achterhaald, maar dendrochronologisch onderzoek, oftewel jaarringen tellen, kan daar mogelijk meer over vertellen.

Zwarte bladzijde

Jacob Boerendans was niet zomaar iemand. Eind vorige eeuw zette hij een molenmakersbedrijf op dat grote bekendheid genoot. Wat hem onderscheidde van andere vaklieden, was dat hij naast het bouwen van complexe zagerijen deze ook ontwierp. Dat kwam zelden voor in deze tijd. Veel bouw- en constructietekeningen van de firma Boerendans zijn bewaard gebleven en opgenomen in het archief van Vereniging De Zaanse Molen.

Maar nu is natuurlijk de prangende vraag: waar is Houtloods 17

ooit gebouwd? Het was onderdeel van het bedrijvencomplex 'Weduwe Stadlander & Middelhoven' in het Oostzijderveld. Het opmerkelijke in dit verhaal is dat het in 1804 is opgericht door onder meer een vrouw, Antje van Eys, weduwe van houthandelaar Hendrik Stadlander. Die sloeg de handen ineen met haar schoonzoon Jacob Middelhoven. Na haar overlijden in 1820 zette de familie van Middelhoven het bedrijf voort.

Vele molens waren in het bezit van het bedrijf en zo ontkwamen ook zij niet aan de zwarte bladzijde uit de Zaanse geschiedenis: de vele branden in molen- en stoomzagerijen. Zo fikte op 12 oktober 1894 zagerij De Veldvlieger volledig af. De schade? 28.577,20 gulden, een enorm bedrag voor die tijd. Maar binnen een week lag de vergraving tot herbouw alweer klaar. De firma Boerendans kreeg de eer

om zich hierover te buigen en zo geschiedde.

Drie gulden

In het boek van Peter Roggeveen 'Hout aan de Zaan' is te lezen hoe het eraan toe ging op zo'n complex als in het Oostzijderveld. Er liepen meesterknechten en jongens rond: van zagers, zagenslijpers, beitelslijpers tot stokers, machinisten, balkenvaarders en schavotsjouwiers. Zij werkten van 's morgens half zeven tot 's avonds half zeven, wel met de nodige pauzes. Het salaris van een meesterknecht op De Veldvlieger in 1901 bedroeg 15,50 gulden per week, en van de jongens slechts drie gulden.

In 1921 kende het personeelsbestand 53 vaste arbeiders. Maar dit kon bij toedrukke - met het inhuren van losse krachten voor de opslag - wel eens oplopen tot honderd man. Ze vervoerden de balken

veel via het water, de Zuidervaldeursluis en Hanenpadsluis. Ofwel in vloten van boomstammen of per (motor)schuit, afhankelijk van of het gezaagd hout was. Stadlander & Middelhoven was het eerste Zaanse houtbedrijf dat in 1957 besloot zijn vracht via de weg te vervoeren.

De houtindustrie floreerde in deze regio: het gezaagde hout trok door heel Nederland en passeerde zelfs de landsgrenzen. De handel speelde een grote rol bij de ontwikkeling van de Zaanstreek. Nu ligt er ergens in Krommenie een 'bouwpakket met een gouden randje' klaar om de geschiedenis nieuw leven in te blazen. Bijna 45 jaar geleden zorgvuldig gedemonteerd en genummerd door de familie Heise uit Zaandam. Inmiddels is het in bezit van een molenmaker uit Westzaan.

In de opslag liggen onderdelen

voor een houtloods van ongeveer zeventig meter lang, waarvan negentig procent oorspronkelijk constructiemateriaal. De Oudhollandse rode dakpannen ontbreken bijvoorbeeld. Deze waren tijdens de demontage al eerder verkocht door een slopersbedrijf. In de plannen staat hoe de bewaarde Loods 17 herbouwd moet worden, met daaraan grenzend de min of meer identieke Loods 16. Net als vroeger, alleen is de laatste niet bewaard gebleven.

Door de mbo-opleiding van het Regio College te vestigen in Houtloods 17 hopen de betrokken partijen meer nieuwe studenten te trekken. Hoewel het aantal aanmeldingen sinds het begin al verdubbeld, voelt ook de gemeente Zaanstad de urgentie.

Steeds meer restaurateurs bereiden de pensioengerechtigde leeftijd én de meeste monumenten van

alle provincies zijn in Noord-Holland gevestigd. Daarom is de behoefte aan vaklieden op het gebied van restauratie groot.

Wie weet liggen de opgestapelde planken over een aantal jaar niet meer onder dat dunne laagje stof in Krommenie, maar biedt het een leerschool voor tientallen studenten, uit de wind en het directe zonlicht. Die net als hun voorouders het molenaars- of restaurateursvak induiken.

Alle informatie, foto's en beelden uit dit verhaal komen uit de raadsstukken van de gemeente Zaanstad. Belangrijk om hierbij te noemen, is het onderzoeksrapport van 'Van Reeuwijk bouwmeester', dat in opdracht van Stichting Hemmes Groep in maart dit jaar verscheen. De onderzoekers putten op hun beurt weer uit andere bronnen, zoals het boek van Peter Roggeveen, 'Hout aan de Zaan'.

Een balkenhaven waar boomstammen worden binnengebracht.

Houtloods 17 ligt in stapels opgeslagen bij een restauratiebedrijf in Krommenie. FOTO'S GEMEENTE ZAAANSTAD/ VAN REEUWIJK BOUWMEESTER

De restanten van de houtgeschiedenis

Van de vele houtzagerijen, balkenhavens en houtloodsen zijn er nog drie over in de Zaanstreek, waaronder zaagmolencomplex 'De Held Jozua' in Zaandam-West, 'De Gekroonde Poelenburg' op de Zaanse Schans en de loods van de voormalige houthandel 'Donker' aan het Hazepad in Zaandijk. Daarnaast kreeg Stichting Hemmes Groep de beschikking over gedemonteerde houtloodsen van voormalige zagerij De Veldvlieger en Weduwe Stadlander en Middelhoven.

Molenmaker Jacob Boerendans, naar alle waarschijnlijkheid is hij de ontwerper en bouwer van Houtloods 17.

Tussen 1920 en 1930: Houtloods 16 op de voorgrond met daaraan parallel Houtloods 17.

In 1979 is Houtloods 17 zorgvuldig gedemonteerd.